

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

HUKURI 2017

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 80

Memorandamu leyi yi na 8 wa tipheji.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO

XIVUTISO XA 1

XITSHURIWA XA A

MAKOREKETELO YA XIKAMBELANTWISISO

- Hikuva ntshikelelo wu le ka matwisiselo, swihoxo swa mapeletelo na ririmi a swa ha xupuriwi.
- Loko mukamberiwa a tirhisa marito mambe eka ririmi leri a kamberiwaka hi rona, u nga ma tekeli enhlokweni marito lawa, ntsena loko nhlamulo yi twala u nga xupuli mukamberiwa. Loko ku tirhisiwile rito rimbe eka xitshuriwa kambe ri nyika nhlamulo leyi lavekaka ra amukeriwa.
- Ku hava maraka leyi nga nyikiwaka eka **swivutiso swo pfuleka** eka nhlamulo ya INA/EE kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka. A ku na timaraka ti nga ta nyikiwa eka nhlamulo ya HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA/VONELO. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- Loko ku laveka tinhlamulo ta rito rin'we, kutani mukamberiwa a nyika xivulwa hinkwaxo, koreketa **hi mfanelo** loko rito leri lavekaka ri khwatihatiwile/dzwihatiwile.
- Loko ku laveka timhaka timbirhi/tinharhu kutani mukamberiwa a nyika to tala koroketa to sungula timbirhi/tinharhu **ntsena**.
- Amukela marin'wana yo hambanahambana.
- Eka swivutiso swo hlawula, amukela havumbirhi letere leri faneleke NA/KUMBE nhlamulo leyi tsariweke hi ku hetiseka.

- 1.1 EHangalakani.√ (1)
- 1.2 Ya ku kombela tipondo/mali eka vahundzivandlela.√ (1)
- 1.3 A hangalasa mahungundlela na maveriveri lawa a nga ri na ntiyiso ya wona.√√ (2)
- 1.4 Hileswi Minenje na Rifetho va nga sivela varhangeri va swa rihanyu ku nghena va pfula xibedhlele.√√ (2)
- 1.5 Hileswi a va ha ri vatsongo/a va nga ri eka malembe yo tirha.√√ (2)
- 1.6 1.6.1 Ku pfuka ka ha ri mpundzu/mixo swinene.√√ (2)
- 1.6.2 A swi twisa ku vava./A swi va vavisa emoyeni √√ (2)
- 1.7 Rifetho a a ri na vana kasi Minenje a a nga ri na vana.√√ (2)
- 1.8 A va fanele ku pfuka nampundzu va ya etlilniki ya le N'wanati leyi a yi ri ekule swinene na le Hangalakani.√√ (2)
- 1.9 Ku heleketa n'wana wa yena Xalembilwini loyi a sulukile nenge .√√ (2)
- 1.10 A a ririsiwa hi ku twela n'wana wa yena vusiwana./A a tisola ku va a sivele vukorhokeri bya xibedhlele eHangalakani./A tisola ku a siverile xibedhele xa Vutomi leswaku xi pfuriwa.√√ (2)
- (Amukela na yan'wana mavonelo lama twisisekaka.)
- 1.11 Mukamberiwa u ta nyika mavonela ya yena. Xikombisa:l mhaka ya kahle, hikuva a va n'wi dyondzisa vutihlamuleri ehenhla ka ku va a arile leswaku vukorhokeri byi va ekusuhi.√√

KUMBE

A hi mhaka ya kahle hikuva Xalembilwini a a nga onhangi nchumu naswona hi yena a twa ku vava.

(2)

(Amukela na yan'wana mavonelo lawa ya twalaka. Timaraka i ta nseketelo ntsena.)

- 1.12 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondza leswaku ku va na vutihlamuleri i mhaka ya kahle hikuva loko ndzi endla vubihhi, byi ta tlhela byi vuya hi mina.√√

(Amukela na tidyondzo tin'wana leti twalaka.)

(2)

- 1.13 Munhu wa A u hele matimba kambe u na ku langutela lokunene./√ kasi wa B u hlundzukile/a nga tsakangi.√

(2)

- 1.14 Hi ku va xipano lexi a xi seketelaka xi ri eku hluriweni./Hi leswi a swi hlalelaka eka thelevhixini.√ (1)
- 1.15 Afrika-Dzonga./D.√ (1)
- 1.16 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena.Xikombiso:
A ndzi ta n'wi byela leswaku a nga fanelangi ku hela matimba loko nkarhi wa ku hela ka ntlangu wu nga si fika hikuva ku nga va na ku cinca ko karhi.
(Amukela na yan'wana mavonelo lawa ya twalaka) (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2**

	MINTSHAHO		TIPOYINTI
1.	'U to hlamala hi ku vona misisi yo basa yi hlometela enhlokweni leyi hambiloko a yi daya, yi sihalalaka, a kala a amukela xiyimo.'	1.	Ku huma timpfi leti hambu ti dayiwa ti sihalalaka.
2.	'U ta sungula ku hlaseriwa hi mavabyi yo hambanahambana yo fana na chukela na ku pandza ka marhambu.'	2.	Ku khomiwa hi mavabyi yo fana na chukela na ku pandza ka marhambu.
3.	'Leswi miri wa yena a wu swi kota ngopfu khale wu sungula ku tikeriwa ku swi endla.'	3.	Ku tsandzeka ku endla mintirho leyi munhu a yi endla khale.
4.	'Loko a vekile xilo a a nga ha tsundzuki leswaku u xi veke kwihi.'	4.	Ku rivala swilo.
5.	'... U sungula ku tshamela ku gungulagungula na ku solasola a tlhandlekela hi ku lan'wetela hambiloko swi nga fanelangi.'	5.	Ku vulavula a ri yexe a ri karhi a sola na ku lan'wa.
6.	'Loko se a dyuharile ngopfu u sungula ku vulavula timhaka ta khale leti ti ngo twisisiwa hi yena ntsena ku katsa na mavito ya vanhu lava va loveke khale.'	6.	Ku vulavula timhaka to ka ti nga twisiseki kahle.
7.	'Nkarhi wun'wana wa famba a nga ku tivi laha a yaka kona, a hetelela a tikuma a ri emutini wo karhi lowu u nga wu tiviki.'	7.	Ku famba a lahleka na ku nghena emitini leyi a nga yi tiviki.

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hi ndlela leyi landzelaka:

- **Maavelo ya timaraka:**
 - 7 wa timaraka i ta 7 wa tipoyinti : N (7) (maraka ya1 hi poyinti)
 - 3 wa timaraka i ta ririmi : R (3)
 - Ntsengo wa timaraka : 10
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a nga tshahangi:**
 - 1–3 wa tipoyinti leti nga tona: nyika maraka yi1
 - 4–5 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka ti2
 - 6–7 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka ti3
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a tshahile kunene:**
 - 6–7 ya mintshaho: a nga nyikiwi maraka
 - 1–5 ya mintshaho: nyika maraka yi1.

LEMUKA:

- **Ntsengo wa marito:**
 - Vakoreketi va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
 - U nga susi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke kumbe ma kombisiwile hi ndlela yo hoxeka.
 - Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya ku fika emakumu ka xivulwa xo hetelela xa marito lama ku hundzisiweke hi wona, kutani u nga tekeli enhlokweni marito lama nga ta landzela eka nkomiso.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI

XIVUTISO XA 3

XITSHURIWA XA D: XINAVETISO

- 3.1 Mukamberiwa u ta kombisa ku titwa ka yena. Xik.: Ya naveta, yi endla leswaku ndzi navela ku yi dya.√√ (2)
- 3.2 Nantswo i wa yona yi ri yoxe/Nantswo.√ (1)
- 3.3 Mihandzu./C.√ (1)
- 3.4 Yi tlula tikhamphani hinkwato hi mihandzu ya nkoka/yi na nkoka wa le henhla ku tlula tikhamphani hinkwato.√√ (2)
- 3.5 Ku onga vaxavi.√√ (2)
- 3.6 I ku koka rinoko ra vaamukeri va mahungu.√√ (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 4

XITSHURIWA XA E: KHATHUNI

- 4.1 Hi le hofisini ya nhloko ya xikolo.√√ (2)
- 4.2 I ku kombisa mhaka ya leswaku tiselula a ti pfumeleriwangi exikolweni.√√ (2)
- 4.3 Ya tshikelela leswaku selulafoni leyi munhu wa B a nga tela yona u ta tlhela na yona.√√ (2)
- 4.4 mupfapfarhuti wa khathuni./B.√ (1)
- 4.5 'Nyiko wa mina', ku yimela n'wana wa yena.√ (1)
- 4.6 U landzelela nawu wa leswaku tiselulafoni a ti laveki, u ri: 'nawu i nawu'.√√ (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 5

XITSHURIWA XA F

- 5.1 5.1.1 Swimbindzimbindzi.√ (1)
- 5.1.2 Ku xavisa switandi hi tihosi swi ta sungula laha tikweni ra Afrika-Dzonga.√√ (2)
- 5.1.3 Swimalana swa kona a swi khomiwa hi yena ndhunankulu.Malinyana ya kona a yi khomiwa hi yena ndhunankuku√√ (2)

- 5.1.4 Tihosi a ti tekangi ntirho lowu a wu endliwa hi va mfumo.√√ (2)
- 5.1.5 Mukamberiwa u ta tsala xivulwa lexi xi nga na nhlamuselo yo hambana na leyi yi nga exivulweni. Xik.: Xiluva hi yena a nga **khoma** vatirhi eka Ndzawulo ya Dyondzo.√√ (2)
- 5.1.6 Mukamberiwa u ta tsala xivulwa hi ritofularha ra rito **henhla**. Xikombiso: Nxavo lowu wa le **hansi** i wa vhengele ra ka Machipisani ntsena.√ (1)
- 5.1.7 Vanhu vo tala a va xaviseriwa xitandi xin'we.√√ (2)
- 5.1.8 U khomiwile a ya ekhotsweni.√√ (2)
- [14]**

XITSHURIWA XA G: XIFANISO

- 5.2 5.2.1 Ha tiphina hi ncino wa xibelana.√ (1)
- 5.2.2 Swibelana. √ (1)
- 5.2.3 Ya leswaku xibelana xa va fanela.√√ (2)
- 5.2.4 Ha tiphina hi ku cina naswona xibelana xo hi be? √√ (2)
- [6]**

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 40
NTSENGO WA TIMARAKA: 80